

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра туристичного та готельно-ресторанного бізнесу
(найменування кафедри)

Допущено до захисту
в.о. завідувача кафедри

Давиденко І.В.

_____ (підпис)
“   ” _____ 20__ р.

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня бакалавр**

зі спеціальності _____ 242 «Туризм» _____
(шифр та найменування спеціальності)
за освітньою програмою
Туризм

на тему: **«Порівняльна оцінка особливостей розвитку туризму в
Західному і Південному регіонах України»**

Виконавець:

студентка факультету міжнародної
економіки, 47 гр.

Гашева Анна Олегівна _____
(прізвище, ім'я, по батькові) /підпис/

Науковий керівник:

Кандидат економічних наук, доцент
(науковий ступінь, вчене звання)

Михайлюк Олена Леонідівна _____
(прізвище, ім'я, по батькові) /підпис

Одеса 2019

ЗМІСТ

стор.

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	7
1.1. Основні поняття, які характеризують туристичну діяльність.....	7
1.2. Класифікація видів туризму.....	14
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИТУАЦІЇ У РЕГІОНАХ.....	19
2.1. Аналіз природно-ресурсного потенціалу Західного і Південного регіонів України.....	19
2.2. Регіональні особливості соціально-економічного стану Західного та Південного регіонів.....	26
2.3. Стан розвитку туристичних об'єктів Західного та Південного регіонів.....	29
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАХІДНОМУ І ПІВДЕННОМУ РЕГІОНАХ.....	39
3.1. Туристичні кластери як спосіб комплексності розвитку регіонів.....	39
3.2. Шляхи підвищення конкурентоспроможності туристичного потенціалу Західного і Південного регіонів.....	62
ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	69
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	72

ВСТУП

Сучасний етап розвитку світового господарства характеризується значними темпами росту міжнародної торгівлі послугами і збільшенням внеску сфери послуг у створення ВВП держав. Серед основних видів послуг найвищі показники розвитку спостерігаються саме у сфері міжнародного туризму. Туризм являє собою одну з найбільших, високодохідних і найбільш динамічних галузей світової економіки. Успішний розвиток туризму впливає на розвиток інших ключових сфер економіки. Наприклад таких, як транспорт, торгівля, будівництво, сільське господарство, вироблення товарів народного застосування тощо. Таким чином, створення розвинутої туристичної індустрії має велике значення в економіці України.

Україна має дуже багаті рекреаційні ресурси та сприятливий клімат, велику кількість пам'яток історії та культури, що є підставами для успішного розвитку туристичної діяльності.

Умовно курорти України можна поділити на 3 основні групи: Азов, Чорноморське узбережжя та Карпати. Курортні комплекси нашої країни можуть запропонувати:

- велику кількість різноманітних пляжів;
- санаторії, оздоровчі комплекси;
- історичні місця;
- архітектурні пам'ятки;
- чудові кліматичні умови, завдяки чому в Україні можна відпочивати протягом всього року;
- живописну природу: море, гори, ліси, печери, водоспади тощо.

Згідно з веб-сайтом Державної служби статистики України, у 2015 році в Україну в'їхало 12428286 іноземців, у 2016 році – 13333096, у 2017 році – 14229642 (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях. Включно з одноденними відвідувачами (за

даними Адміністрації Держприкордонслужби України)). Завдяки цьому можна зробити висновок, що за останні 3 роки потік туристів має тенденцію до зростання. На першому місці серед країн, туристи з яких їдуть в Україну, - Молдова, на другому - Білорусь, на третьому - Росія. Збільшилася кількість туристів з Туреччини, а також Ізраїлю.

Теоретичним питанням розвитку туризму присвячені публікації Михайлюк О. Л. «Перспективи розвитку туристичних кластерів в Одеській області», Швецов А. «Пространственный кластер как инструмент активизации инновационного развития» та інших [39, 64]. Питаннями розвитку різних видів туризму приділяло увагу багато вітчизняних та зарубіжних учених. Так, Щербакова Н.О. аналізує особливості формування та розвитку туристичних кластерів. [66], а Ковальва Ю. М. розглядає практичні приклади функціонування кластерів у світі. [31] Давиденко І.В. обґрунтовує організаційно-економічний механізм регулювання розвитку рекреаційної системи регіону. [25]

Основна **мета** роботи полягає у дослідженні оцінки особливостей розвитку туризму в Західному і Південному регіонах України.

Поставлена мета обумовила необхідність вирішення низки взаємопов'язаних **завдань**, а саме:

- розкрити основні поняття, які характеризують туристичну діяльність;
- узагальнити класифікацію видів туризму;
- виділити регіональні особливості природно-ресурсного потенціалу Західного і Південного регіонів України, а також стан розвитку туристичних об'єктів Західного та Південного регіонів;
- проаналізувати процес розвитку туризму у Західному та Південному регіонах України;
- охарактеризувати туристичні кластери;
- запропонувати шляхи підвищення конкурентоспроможності туристичного потенціалу Західного і Південного регіонів.

Об'єктом дослідження виступають туристичні ресурси Західного і Південного регіонів України.

Предметом дослідження є процеси розвитку туризму в Західному і Південному регіонах України.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає у наступному:

- розглянуто теоретичні основи туристичної діяльності;
- досліджено регіональні особливості Західного та Південного регіонів;
- запропоновано методи підвищення конкурентоспроможності туристичного потенціалу Західного і Південного регіонів.

Методи дослідження: порівняльного, історичного, статистичного аналізу - для аналізу умов розвитку туризму; SWOT- аналізу для визначення сильних і слабких сторін розвитку туризму в Західного і Південного регіонів; предметного моделювання, аналогії, метод аналіз-синтез, системно-структурний – для систематизації основних понять.

Інформаційна база дослідження. Дослідження по темі кваліфікаційної роботи проводилися за допомогою аналізу законодавчих актів, комплексних програм розвитку регіонів, концепцій та стратегій розвитку окремих видів діяльності територій; літературних джерел, матеріалів офіційних сайтів об'єднаних територіальних громад, обласних та районних адміністрацій.

Структура та обсяг роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дипломної роботи становить 78 сторінок. Робота містить 20 таблиць та 9 малюнків. Список використаних джерел включає 69 найменувань і викладений на 7 сторінках.

Публікації за темою дослідження.

1. Гашева А. Досвід провідних країн світу у сфері розвитку туризму і рекреації.- Розвиток сталого туризму: виклики і можливості для туристичного та готельно-ресторанного бізнесу: Матеріали круглого столу та студентської науково-практичної конференції (м.Одеса, 12 квітня, 2017 року) / Одеський

національний економічний університет. – Одеса: ОНЕУ, 2017. – 500 с. (с. 202-206).

2. Гашева А. Маркетинговая деятельность ресторана «Компот».- Туристичний та готельно-ресторанний бізнес: світовий досвід та перспективи розвитку для України: Матеріали круглого столу та студентської науково-практичної конференції (м. Одеса, 12 квітня 2018 року) / Одеський національний економічний університет. – Одеса: ОНЕУ, 2017. – 678 с. (с. 522-526).

3. Гашева А. Можливості здійснення бюджетних подорожей в Україні /Збірник наукових робіт за підсумками студентської наукової конференції МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ, МАЙБУТНЄ – Одеса: ОНЕУ, 2016. – 295 с. (с. 199-203).

4. Гашева А. Порівняльна оцінка особливостей розвитку туристичного потенціалу Західного та Південного регіонів України.- Туристичний та готельно-ресторанний бізнес: світовий досвід та перспективи розвитку для України: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та вчених (м.Одеса, 10 квітня 2019 року) / Одеський національний економічний університет. – Одеса: ОНЕУ, 2019. – 881 с. (с. 518-522).

ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Наша країна розташовується в серці Європи та має багату культуру і багатогранну історію. Це країна з чудовою природою і власним колоритом традицій, країна лікувального м'якого мікроклімату, самобутнього народного мистецтва і глибокої слов'янської культури. Багата історико-культурна спадщина, озера, річки, ліси з дикорослими ягодами і грибами, лікувальні грязі, мінеральні води, рибальство. Все це створює необхідні передумови для культурно-пізнавального, лікувально-оздоровчого, спортивного, сільського та інших видів туризму.

Виходячи з матеріалу, який був викладений у кваліфікаційній роботі, ми можемо зробити певні висновки. Перш за все, це те, що туризм представляє собою багатогранне явище, яке тісно пов'язано з багатьма сферами, наприклад такими як економіка, медицина, культура, спорт та інші. Але він не є об'єктом досліджень жодної з них.

Туристична індустрія - це взаємозв'язок різних галузей господарства, закладів культури, освіти, науки, які забезпечують створення матеріально-технічної бази туризму, підготовку кадрів та процес виробництва, реалізації і споживання туристичного продукту базуючись на використанні природних багатств, матеріальних і цінностей духовної сфери суспільства.

Головним законодавчим актом, який регулює туристичну діяльність в Україні є Закон України «Про туризм» №324/95-ВР від 15.09.1995 р. Саме у цьому документі зазначаються отновні поняття туристичної діяльності.

Західний регіон України більший за Південний на 24 340 км², це на 4% більше відносно території всієї країни. Він також має кращі природні рекреаційно-туристичні ресурси ніж Південний, але більш низький середній бал ресурсно-рекреаційного рейтингу. Проаналізувавши земельні та водні ресурси обох досліджуваних регіонів ми бачимо, що Південний регіон більш багатий на

водні ресурси, їх питома вага від всієї території становить 8,9% , у той час як у Західному регіоні цей показник становить лише 2%.

Оцінивши соціально-економічні умови для розвитку туризму у регіонах видно, що Південний регіон має їх більше, але попри це, туристичні потоки у Західному регіоні значно більші.

Також був проведений аналіз кількості засобів розміщення у регіонах, він показав, що колективних засобів розміщення у Західному регіоні у 2017 році більше лише на 106 одиниць, хоча площа регіону більша. При порівнянні їх кількості у двох регіонах, лідуючі позиції займає Одеська область, яка налічує у 2017 році 529 одиниць засобів розміщення, що становить 51,6 % від загальної їх кількості у регіоні. Що стосується санаторно – курортних та оздоровчих закладів, то можна побачити, що поступово відбувається зменшення їх кількості. Таким чином, у Південному регіоні (станом на 2017 рік) їх налічується 681 одиниць, що на 174 менше ніж було у 2012 році. Така сама ситуація спостерігається й у Західному регіоні. Якщо у 2012 році кількість санаторно – курортних та оздоровчих закладів становила 288 одиниць, то у 2017 році вже 229, що на 59 одиниць менше.

Кількість закладів культури та мистецтва в обох регіонах мають тенденцію до збільшення. У 2017 році у Південному регіоні їх кількість дорівнює 46 одиниць, що на 4 більше ніж було у 2012 році, а у Західному 163 одиниці, що перевищило показники 2012 року на 7 одиниць.

Поява на туристському ринку кластерів як форми організації туризму обґрунтовано тим, що саме туристський кластер об'єднує в собі організації і галузі, які тісно пов'язані та взаємодоповнюють один одного, а також сприяють зростанню своєї конкурентоспроможності і, відповідно, туризму в конкретному місці. Його метою є підвищення рівня економічної стійкості регіону, розвиток інфраструктури, в тому числі підвищення ефективності роботи підприємств і організацій, що входять в туристичний кластер, стимулювання інновацій і розвитку нових напрямків туристичного бізнесу.

Для якісного розвитку та підвищення конкурентоспроможності туристичного продукту обох регіонів необхідно:

- Будівництво модернізація, та реконструкція об'єктів туристичної інфраструктури, доведення їх оснащення до міжнародних вимог;
- Розширення номенклатури туристично-рекреаційних послуг (розвиток та підтримка круїзного, лікувально-оздоровчого, ділового, культурного, історично-пізнавального, спортивного та розважального, екологічного та сільського, гірського та інших видів туризму;
- Покращання стану зон відпочинку;
- реставрація пам'яток історичної та культурної спадщини;
- Розвиток розгалуженої мережі організацій та установ, що надають екскурсійні, культурно-розважальні, оздоровчі та інші послуги;
- Створення кластерів у туристично-рекреаційній сфері;
- Створення центрів туристичної інформації з обслуговування туристів та відпочиваючих;
- Популяризація туристичного продукту через ярмаркову, виставкову та фестивальну діяльність;
- Просувати та рекламувати місцевий туристичний продукт.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://usr.minjust.gov.ua/ua/freesearch>
2. Закон України «Про туризм» №324/95-ВР від 15.09.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
3. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні .- Проект Закону, № 1256 від 04.12.2014 –Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52717
4. Проект Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів» [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://ved.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&IDPage=23566&id=1150>
5. Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 22 червня 2009 р. № 330 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
6. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія / О.О. Бейдик. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
7. Веденин Ю.А. Оценка природных условий для организации отдыха / Ю.А. Веденин, Н.Н. Мирошниченко // Известия АН СССР. Серия: география. – 1969. - №4. – С. 51-60.
8. Гаврилюк С. П. Конкурентоспроможність підприємств у сфері туристичного бізнесу : навч. посіб. / С. П. Гаврилюк. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 180 с.
9. Галасюк С. С. Аналіз рівня конкурентоспроможності регіонального ринку туристичних послуг / С. С. Галасюк // Вісник Хмельницького

національного університету : науковий журнал. Економічні науки. – 2010. – № 2. – Том 1. – Хмельницький : ПП Ковальський, 2010. – С. 89-93.

10. Галасюк С.С. Проблеми розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні / С.С. Галасюк, К. А. Галасюк // Науковий вісник Східноєвроп. нац. ун-ту. Серія : Економічні науки. Вип. 5 (254). – Луцьк : ССНУ, 2013. – С. 16-21.

11. Гальчинський А.С., Геєць В.М. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015). Шляхи європейської інтеграції / А.С. Гальчинський, В.М. Геєць. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 406 с.

12. Герасименко В. Г. Організація надання туристичних послуг : навч. посіб. /В. Г. Герасименко, С. С. Галасюк. – Одеса: Атлант, 2014. – 242 с.

13. Головне управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>

14. Головне управління статистики у Закарпатській області [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>

15. Головне управління статистики у Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ifstat.gov.ua>

16. Головне управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua>

17. Головне управління статистики у Миколаївській області [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mk.ukrstat.gov.ua>

18. Головне управління статистики у Одеській області [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.od.ukrstat.gov.ua>

19. Головне управління статистики у Рівненській області [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://rv.ukrstat.gov.ua>

20. Головне управління статистики у Тернопільській області [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.te.ukrstat.gov.ua>

21. Головне управління статистики у Херсонській області [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ks.ukrstat.gov.ua>

22. Головне управління статистики у Ченівецькій області [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>
23. Горішевський П. Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності / Горішевський П., Васильєв В., Зінько Ю. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2003. – 148с.
24. Гуляев В.Г. Туризм: экономика, управление, устойчивое развитие: учебник / В.Г. Гуляев, И.А. Селиванов. – М.: Советский спорт, 2008. – 280 с.
25. Давиденко І.В. Організаційно-економічний механізм регулювання розвитку рекреаційної системи регіону: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.02.03. / І.В. Давиденко; Одеськ. держ. екон. ун-т. – Одеса, 2006. – 19 с. (с. 14)
26. Державне регулювання сфери туризму України в контексті процесів євроінтеграції / За заг. ред. В.Г. Герасименко, О.Л. Михайлюк. — К. : ФОП Гуляєва В.М., 2019. — 332 с.
27. Екологічні паспорти регіонів за 2017 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://menr.gov.ua/news/32629.html>
28. Жупаненко А.В. Економічний розвиток наявної інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери / Жупаненко А.В., Семенов В.Ф. // Науковий вісник Херсонського університету. Серія "Економічні науки", Херсон. — 2014. — № 9-1. — С. 65-68.
29. Истомина Л.А. Кластеры и кластерная политика: генезис, эволюция, инструменты. – Совет по развитию предпринимательства, 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ced.by/media/publication/books/klastery-i-klasterная-politika/11_klastery_i_klasterная_politika.pdf
30. Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму: навчальний посібник / М. П. Кляп, Ф. Ф. Шандор. – К.: Знання, 2011. – 334 с.
31. Ковальова Ю. М. Практичні приклади функціонування кластерів у світі / Ю. М. Ковальова, Н. В. Алишева // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 3 (2). – Т. 1. – С. 92–100.

32. Концепція розвитку санаторно-курортної галузі / Розпорядження КМ України від 23.04.2003 № 321-р.
33. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О. О. Любіцева. – 3-є вид., перероб. та доп. – К. : Альтпрес, 2006. – 436 с.
34. Мельник О.В. Інтегральний показник туристичної привабливості території: поняття та теоретичні аспекти // Регіональна економіка. – 2004. - №4. – С. 197-205.
35. Мигалина Ю. Ю. Розвиток санаторно-курортної справи в Україні / Ю. Ю. Мигалина // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту : науковий журнал. – 2011. – Вип. III (43).
36. Мироненко Н.С. Рекреационная геоградация / Н.С. Мироненко, И.Т. Твердохлебов. – М.: Изд. МГУ, 1981. – 207 с.
37. Михайліченко Г. І. Інноваційний розвиток туризму: монографія / Г. І. Михайліченко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 608 с.
38. Михайлюк О.Л. Туристичні кластери в оздоровчому туризмі Одеської області. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5476>
39. Михайлюк О.Л. Перспективи розвитку винних туристичних кластерів на Півдні України // Науковий вісник, ОНЕУ, №1 (181), 2013, С. 29-41.
40. Михайлюк О.Л. Туристичні кластери на базі сільського (зеленого) туризму // Зелена економіка. Зелені інвестиції. Зелений туризм : матеріали II Міжнародного форуму 25-26 вересня 2014 р., м. Одеса / НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. та ін. – Одеса Пальміра, 2014. – 248 с. (с.230-234.)
41. Михайлюк О. Л. Перспективи розвитку туристичних кластерів в Одеській області .- Туристичний та готельно-ресторанний бізнес: світовий досвід та перспективи розвитку для України: Матеріали круглого столу та студентської науково-практичної конференції (м. Одеса, 12 квітня 2018 р.) / Одеський національний економічний університет. – Одеса: ОНЕУ, 2018. – 678 с. (с. 49-57).

42. Михайліченко Г.І. Інноваційний розвиток туризму: монографія / Г.І. Михайліченко. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 608 с.
43. Мухина Л.И. Опыт рекреационной оценки природных комплексов / Л.И. Мухина // Принципы и методы технологической оценки природных комплексов. – М.: Наука, 1973. – С.63-68.
44. Нездойминов С. Г. Современные тенденции развития лечебно-оздоровительного туризма в Украине / С. Г. Нездойминов // Федеральный научно-практ. журнал. Туризм: право и экономика. – М: Юрист. –2014. – № 2. – С. 20-24.
45. Ніколаєв Ю.О. Туристичні кластери в Україні // Вісник соціально-економічних досліджень. – Одеса: ОНЕУ. – Вип. 4(47). – 2012. – С. 336-341.
46. Новиков В.С. Инновации в туризме / В.С. Новиков. – М.: Академия, 2007. – 208 с.
47. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / за заг. ред. В. Г. Герасименко. — Одеса : ОНЕУ, 2016. — 350 с.
48. Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку : монографія / за заг. ред. професора В. Г. Герасименка ; авт. кол. : В. Г. Герасименко, С. С. Галасюк, С. Г. Нездойминов [та ін.]. – Одеса : Астропринт, 2013. – 304 с.
49. Розвиток туристичного бізнесу регіону: Навчальний посібник / За ред. доктора економічних наук, професора Школи М.І. – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 292 с.
50. Савоста О. Стратегія розвитку курортів України: доцільність та актуальність / О. Савоста // Ефективність державного управління : збірник наук. праць. – 2008. – Вип. 16/17. – С. 365-371.
51. Семенов В.Ф. Управління регіональним розвитком туризму: навчальний посібник / В. Ф. Семенов, В. Г. Герасименко, Г. П. Горбань / за ред. В. Ф. Семенова. – Одеса-Сімферополь: Аріал, 2011. – 225 с.
52. Семенов В.Ф. Державне регулювання та управління регіональним розвитком туризму / Семенов В.Ф. // Економіка і управління. Науково-практичний журнал. — Сімферополь : НАПКБ, 2010. — № 1. — С. 40-45.

53. Семенов В.Ф. Управління регіональним розвитком туризму / В.Ф. Семенов, В.Г. Герасименко, Г.П. Горбань; за ред. В.Ф. Семенова. – Одеса-Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2012. – 340 с.
54. Смаль І.В. Рекреація і туризм: короткий тлумачний словник термінів і понять/ І.В. Смаль. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. – 2006. – 80 с.
55. Сталий розвиток туризму. Посібник для фахівців з місцевого планування. Мадрид: Всесвітня туристична організація, 2003. - Режим доступу: www.world-tourizm.org/ruso.
56. Стеченко Д.М. Передумови і напрямки формування туристичного ринку України / Д.М. Стеченко // Туризм: теорія і практика. – 2005. - №1. – С. 5-11.
57. Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oda.odessa.gov.ua>.
58. Стратегія сталого розвитку туризму і курортів в Україні (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vincult.org.ua>.
59. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко. – 2-ге вид., випр. та доповн. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 463 с.
60. Туристична бібліотека [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://tourlib.net/>
61. Черчик Л. М. Стратегічний потенціал рекреаційної системи регіону: теорія, методологія, оцінка : монографія / Л. М. Черчик, Н. В. Коленда. – Луцьк : ЛНТУ, 2008. – 224 с.
62. Чорненька Н. В. Організація туристичної індустрії : навчальний посібник / Н. В. Чорненька. – К.: Атіка, 2006. – 264 с.
63. Шабалина Н. В. Эволюция представлений о туристско-рекреационном потенциале как основе формирования и развития туристско-рекреационных систем / Н. В. Шабалина, В. С. Власов // Туризм и рекреация:

фундаментальные и прикладные исследования : сб. трудов межд. научн. конф. – М. : Советский спорт, 2008. – С. 391-399.

64. Швецов А. Пространственный кластер как инструмент активизации инновационного развития / А. Швецов // Проблемы теории и практики управления. – 2014. – № 4. – С. 51 – 61.

65. Шилкіна К. О. Аналіз діяльності туристичних кластерів Херсонщини в умовах ринкової самоорганізації // ВІСНИК КНУТД №1 (83), 2015 Серія «Економічні науки» .- С. 113-117.

66. Щербакова Н.О. Особливості формування та розвитку туристичних кластерів // Науковий журнал «Економіка та управління на транспорті». – Вип. 3. – 2016. – С. 92-96.

67. Яковенко И.М. Рекреационное природопользование: методология и методика исследований / И.М. Яковенко. – Симферополь: Таврія, 2003. – 335 с.

68. Communication from the Commission to the council, the European Parliament, the European economic and social committee and the committee of the regions: Putting knowledge into practice: A broad-based innovation strategy for the EU [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0502:FIN:en:PDF>

69. Boosting Innovation. The Cluster Approach. – OECD Proceedings. –1999. – 427p.